

JOHANN BURKHARD MENCKE
OG HANS BOG OM DE LÆRDES HUMBUG

AF

E. SPANG-HANSEN

Lange rækker af værker, skrevet på latin i tiden efter renæssancen og endnu langt ned i det 18. århundrede, er i tidernes løb samlet i ethvert gammelt bibliotek. Med det svindende kendskab til det latinske sprog vil de sjældnere og sjældnere finde læsere. Det skrift, der her skal omtales, *De charlataneria eruditorum*, hvoraf Det kongelige Bibliotek har ikke mindre end syv forskellige udgaver og oversættelser, er derimod i den nyeste tid gentagne gange blevet fremdraget fra glemselen.

Forfatteren er Johann Burkhard Mencke (1674-1732), der var søn af Otto Mencke (1644-1707), professor i moral ved Leipzigs universitet, og ligesom ved Københavns universitet, hvor slægterne Bartholin og Worm m. fl. var selvskrevne til professoraterne, blev J. B. Mencke 1699 professor i historie ved Leipzigs universitet. Holberg har truffet ham under sit ophold i Leipzig 1708-09 og nævner ham i sit første levnedsbrev¹⁾ blandt de lærde, „hvilke vi alletider kunde gaac til; thi saa omgængelige som de Lærde ere i Tyskland med Fremmede, kunde de ikke noksom roses for“. At Holberg ikke her nævner Menckes bog, skønt han kender og citerer den, peger på, at den ikke har haft den betydning for ham, nogle nu er tilbøjelige til at tillægge den.

Et andet vidnesbyrd om Menckes forbindelse med Danmark fremgår af et brev fra denne til professor, tidligere rektor i Bergen, senere biskop og kongelig konfessionarius Søren Lintrup 20.11.1715²⁾ og et brev fra Lintrup til Mencke 17.4.1716³⁾.

Menckes fader, Otto M.⁴⁾, har indlagt sig betydelig fortjeneste ved udgivelsen af et nyt videnskabeligt tidsskrift, *Acta Eruditorum*. Den europæiske videnskab var efterhånden blevet så udviklet og havde på alle områder så mange medarbejdere, at refererende tidsskrifter betød et stort fremskridt. 1665 var den franske *Journal des Sçavans* begyndt at

udkomme, og disse tidsskrifter fik efterlignere. På samme tid er encyclopædiene kommet på mode, således Kielerprofessoren Daniel Morhofs *Polyhistor* (1708, 4. udg. ved J. A. Fabricius, Lübeck 1747), naturligvis også på latin.

J. B. Mencke fortsatte udgivelsen af *Acta Eruditorum*, som fortsattes yderligere af hans søn, professor ved Leipzigs universitet, Friedrich Otto M., således at familien har udgivet tidsskriftet i alt i 68 år.

J. B. Mencke var en stor bogsamler. I 1729 forsøgte han at sælge sit bibliotek og forhandlede med den store danske bogsamler grev Dannekiold. Hans Gram fortæller herom i et brev til rektor, cancelliråd Jacob Rasch i Christiania 14.5.1729⁵). Gram ved intet om, at bogsamlingen skulde være tilbudt Københavns universitet, men finder det yderst tvivlsomt og usikkert, „om det skulde befalde Hans Kongl. Maj. at lade saa anseelig en Capital som 14.000 Rbdr. gaae ud af Landet til Sachsen for Bøger. Var det Steen, Kalk eller Marmor, tunc non dubitarem (så var jeg ikke i tvivl)“.

J. B. Mencke var elev af den alsidige lærde Chr. Thomasius, som imidlertid var fortrængt fra Leipzigs universitet til det 1694 stiftede universitet i Halle. Mencke havde rejst i Vesteuropa og var medlem af „Royal Society“ i London. Hans Hovedværk er „*Scriptores Rerum Germanicarum, præcipue Saxonicarum*“, I–III, 1728–30, en af det 18. århundredes betydelige udgaver af kilder til Tysklands, især Sachsens historie. Udover dette værk har han en meget omfattende produktion. I 1707 udgav han på tysk „*Leben Leopold I*“, men dette forfatterskab synes ikke at være lykkedes for ham. Latinen var gået ham i blodet. Dog optrådte han også som tysk digter og har haft stor betydning for *Deutsche Gesellschaft* i Leipzig⁶). Han anså tysk poesi for lige så god som den franske. Han kender Racine, Boileau, Molière og flere franske digtere, men han hader det franske, hvad der nationalt måske ikke var så urimeligt efter Ludvig XIV's krige.

Baggrunden for bogen „*De charlataneria eruditorum*“ er forholdene ved de tyske universiteter, der omkring 1700 på mange måder repræsenterede en svunden tids lærdom og metoder⁷). Det siden renæssancen blomstrende studium af antike litteraturværker (og sprog) var efterhånden på Europas fastland ved at synke ned i pedanteri, således som vi hos Holberg især møder det i disputatsen i første bog af „*Peder Paars*“ og hos magister Stygotius. I det filosofiske studium havde logikken og metafysikken stadig overhånd og dyrkedes i disputatser, hvor de akademiske „atleter“ og „gladiatorer“ glimrede med syllogismer og distinktioner, mens emnerne var underordnede, samtidig med at det levende åndsliv

J. B. Menckes portræt. Titelkobber til Bibliotheca Menckeniana,
Leipzig 1723. Naturlig størrelse.

i tiden gik andre veje (jfr. Erasmus Montanus). En så betydelig mand som filosofen G.W. Leibniz ønskede ikke ansættelse ved noget universitet, men foretrak, tildels som bibliotekar, opholdet ved hofferne, hvor han ventede at finde forståelse bl. a. ved stiftelse af videnskabelige akademier og selskaber. Ved Københavns universitet var forholdene de samme. Man tænke blot på, at Holberg, der var professor ved universitetet, skænkede sin formue til Sorø Akademi, hvor den ny tid skulde have sit læresæde.

Menckes bog er ikke noget lærd – vi vilde sige: videnskabeligt – arbejde, men to universitetstaler, holdt 9.2.1713 og 14.2.1715, hvori M. i god orden og disposition fremlægger et indsamlet materiale om emnet. Allerede titelbladet med motto: *Ridendo dicere verum quid vetat?* – hvad er til hinder for leende at sige sandheden? – giver bogen et spøgefuldt præg. Titelbladet i første udgave er trykt i rødt. På vignetten står Apollo med en cither og bag ham læses en linie: *per tua fila* – ved dine strenge. Foran titelbladet ses et kobberstik med fremstilling af et markedstelt, hvor en pragtfuldt klædt charlatan (markskriger, udråber på torve og markeder, nu: rekommandør) med et fint diplom med vedhængende segl i hånden anbefaler sine varer (utvivlsomt vidundermedicin). En tyrkisk klædt person har dem i en kiste, og en køber rækker sig op til en medhjælper på scenen. Nedenfor ses de naive tilskuere. Over teltet står på Leipzigerlatin: *Muntus fult tezibi* (på godt latin: *mundus vult decipi*, verden vil bedrages).

Navnet charlataneria har Mencke ifølge fortalen taget fra den franske læge Guy Patin, som har betegnet charlataneriet – humbuggen – som den femte, ja snarest den første del af medicinen. Det var på Molières tid. Mencke nævner, at Pierre Bayle, forfatteren til den berømte *Dictionnaire* (1697 ff.) selv har betegnet sine optegnelser som *Calendarium Carlatanum*. Som sine forgængere nævner Mencke Erasmus fra Rotterdam (*Encomium moriæ*, 1509, – lovtale over dumheden), filosofen Agrippa von Nettesheim (1486–1535) (*De incertitudine et vanitate scientiarum* – om videnskabernes usikkerhed og forfængelighed, 1527) og Naudæus (Naudé, 1600–53, sidst bibliotekar for den svenske dronning) (*Instruction à la France sur la vérité de l'histoire des Frères de la Roze-Croix*, 1623) og Michael Lilienthal (1686–1750, præst i Königsberg og professor i kirkehistorie, medlem af akademierne i Berlin og St. Petersburg) (*De Machiavellismo literario*, 1713, om kynisme i (den lærde) litteratur). Den sidstnævnte bog er åbenbart den nærmeste kilde. Mencke lægger absolut ikke skjul på sin benyttelse af disse og andre kilder, som han helt igennem citerer i bogens marginalnoter, men be-

DE
CHARLATANERIA
ERUDITORUM
DECLAMATIONES
DUÆ;
A U T O R E
J. B. M E N C K E N I O.

Ridendo dicere verum quid vetat ?.

L I P S I Æ,
Apud JO. FRID. GLEDITSCH & FILIUM,
M DCC XV.
A.

Originaludgavens titelblad, Leipzig 1715. Naturlig størrelse.

mærker: Jeg har dog tilføjet ikke så lidt, og der kunde medtages langt flere ting, hvis ikke alt havde måttet begrænses af hensyn til den tid, der var bestemt for disse små taler.

Efter en indledning fremhæver han, at det ikke blot er hos lægerne, man skal finde charlataneriet, men at det findes overalt blandt lærde folk, som føler sig hævet op til guderne, når de har fundet bifald, hvad de er lige så ivrige efter som efter at trække vejret. I Spanien har man ærke-kosmografer, ærke-historiografer, ærke-matematikere; i Italien bliver man medlem af akademier med de mærkeligste navne. Forfængeligheden driver folk til at tillægge sig titulaturer, som tidligere kun tilkom konger og romerske senatorer. Mange ønsker at kaldes clarissimi, vidt berømte, som ikke er kendt udenfor deres egen by; magnificus, prægtig, selv om man sidder i små kår; excellentissimus, højst fremragende, skønt endog en begynder kan overgå dem i lærdom.

Som et særlig latterligt eksempel på lærd forfængelighed nævner han, hvad pålidelige folk har fortalt ham om en laurbærkronet poet, magister Hans Seeger (1582-1637), rektor for byskolen i Wittenberg. Denne havde på et kobberstik ladet fremstille Kristus på korset, mens Seeger stående under korset slet og ret spurgte med ord, der udgik af hans mund: Herre Jesus, elsker du mig? Hertil svarede frelseren fra korset med en udførlig titulatur: Højtberømmelige, højtfortræffelige og høj-lærde Herr Mag. Seeger, kejserlig kronet poet og højtfortjente rektor for skolen i Wittenberg, jeg elsker dig. – I de senere udgaver meddeles i en note, at den anonyme oversætter i Halle har hørt samme historie om en anden rektor i Wittenberg, M. Joh. Peisker, ligeledes laurbærkronet poet, og det tilmed af en mand, der påstod at eje dette billede. Når traditionen således er knyttet til Wittenberg, er det forhåbentlig noget mere end en vandrelegende.

Så er der folk, der lokker tilhørere med reklame. Særlig hårdt går Mencke – følgende Lilienthal – løs på en svindel, der tilbyder kursus i „pansofi“ (alvidenhed) på eet år; han citerer Morhofs Polyhistor, der ønskede denne svindel forbudt ved lov.

Et afsnit helliges bogtitler: så og så mange thesauri (skatkister) med antikviteter og elegant latin, som er ganske indholdsløse, så og så mange nuclei (nøgler) til filosofien og de øvrige videnskaber, uden nogensomhelst nøgle, sand uden kalk o.s.v. o.s.v. Nogle titler er så pyntede, at man ikke kan se, hvad bogen indeholder. Hos nogle består forfængeligheden i en ustandselig produktion; når de så ikke finder nogensomhelst eller kun utilstrækkelig ros, kommer de i affekt.

Visse megetskrivende personer driver den trafik ikke at udsende det

Titelkobber til originaludgaven: charlatanens telt hvor han falbyder sin vidunder-
medicin. Plakaten ovenpå teltet („Verden vil bedrages“) må snarest opfattes som et
ironisk motto for billedet og bogen, ikke som en virkelig plakat. Naturlig størrelse.

mindste skrift uden at pynte det med en eller anden anset persons navn. Meningen er, at denne skal bide på maddingen og belønne forfatteren kongeligt. Slår håbet fejl, skærer man dedikationen ud og søger med en anden dedikation et nyt offer.

Efter Erasmus fra Rotterdam gengives den ikke ukendte taktik, den gensidige ros. Den ene kalder den anden større end Cicero og bliver til gengæld kaldt større filosof end Platon. Der er også dem, der aftrykker ærevers, enten skrevet af dem selv eller af personer, der kan bevæges dertil.

Det er kendt trick at give sig i lag med at angribe en anset skribent for at få et navn ved en polemik med denne. Men det lykkes ikke altid, idet den ansete skribent kan tage det parti ikke at svare. Mencke har et flagrant eksempel herpå.

Kan man ikke få andre til det, kan man rose sig selv. Mencke minder om grækeren Gorgias, der tilbød at tale om, hvad enhver af hans tilhørere kunde ønske. Som den største pralhans anføres Francesco Phil-elpho, der i sit 34. brev skriver: Eet vover Philelphus at påstå, selv om Candidus (hans modstander) bliver rasende: Der er ingen på denne tid og har ikke været nogen hos latinerne, såvidt man ved efter al menneskelig erindring, som har kunnet dette samme, og på samme vis har kunnet holde en tale på græsk ligesom på latin, i enhver taleart, både på prosa og på vers. Nævn, hvis Du kan nævne nogen anden. Hvorfor tier du, elendige karl?

Mencke nævner en fransk lærd, der i en bog henviser til et arbejde, der notorisk ikke er udkommet, og en anden, der efter mange års forberedelser kun trykte ganske få sider, og den berømte franske jesuit pater Johannes Harduinus, som efter en højt vurderet produktion kom med den påstand, at de fleste græske og romerske forfattere, også kirkefædre, var falsknerier, men beviset vilde han ikke publicere. „On le trouvera après ma mort sur un papier grand comme la main, et il n'y a que dieu et moi qui le savons.“

Også en type er den slags, der samler bøger i bunker og viser dem frem ved enhver lejlighed og tror derved at kunne anses som lærde.

Som advarende eksempler nævner Mencke en slagsbroder som Gronovius, der ikke kunde tåle, at andre blev rost, og den betydelige latinist og kritiker Caspar Scioppius, kaldet den grammatiske hund, som ikke kunde lade være at overfalde selv de dygtigste, Scaligerne, Lipsius, Thuanus og andre og endog beskyldte Cicero for sproglig barbarisme. Mencke tror dog ikke, at de selv hos tåbelige folk har opnået noget derved. Et berømt slagsmål fandt sted mellem Lorenzo Valla og Poggio

fra Firenze om brugen af nogle ord, som endte med de kraftigste skældsord mod Valla, så at hårene rejser sig på Menckes hoved, når han skal nævne ordet: den romerske skøge. Fra Pierre Ramées angreb på Aristoteles, Julius Cæsar Scaligers på Erasmus, fordi han ikke vurderede Cicero højt nok, går Mencke over til kampene på universiteter og katedre. Allerede i lange tider har man kæmpet de lana caprina (om kejserens skæg). I oldtiden var det en stor qvæstion, om Æneas var gået i land i Italien på højre eller venstre ben, og taleren Maximus angreb grammatikeren Zopyrion på det voldsomste, fordi han ikke havde klaret spørgsmålet, i hvilken hånd Venus blev såret i den trojanske krig. (Dette er emnet for disputatsen i 1. bog af „Peder Paars“, hvor Holberg for løjers skyld tilføjer en tredie mulighed „en tredie udi laaret“.)

Der er dem, der kæmper ikke efter regler, men med kneb og kunster. Hjælper det ikke med argumenter, kan en stentorrøst og en utrolig snakkesalighed klare sagen, også det trick at få auditoriet til at le. Mencke har et eksempel herpå fra Leipzigs universitet.

En reklame af en helt anden slags er pragtfulde klæder, navnlig når de er anderledes end skik og brug. Fra oldtiden kendes filosoffer i fattige klæder med langt skæg. Aristoteles gik rigt klædt uden skæg. I nutiden er der adskillige lærde, der klæder sig som de, man på fransk kalder galant-hommes, men også de, der går i snavsede og umoderne klæder for at se lærde ud.

Dette er naturligvis kun et kort referat af den første tale. I mellemtiden mellem de to taler har han påny samlet stof, som han foredrager i veltalende ord, stadig med angivelse af kilder.

Et helt folkefærd, den skrappe og vilde skare af grammatikere og kritikere – i nutiden kaldt klassiske filologer – må nu holde for. Ligesom de i skolen hersker med riset (eller ferlen) over børnene, viger de ikke for nogen i lærdom og kræver i deres hovmod herredømmet over det gamle romerrige og det hele Grækenland. Hvis man vover at afvige det mindste fra disse hyper- og pantokritikere, så stævner de en for litterær majestætsfornærmelse og fører den voldsomste krig – om kejserens skæg. Mencke minder om, at allerede grækerne spildte kræfterne på rene ligestyldigheder: Hvormange rorkarle Odysseus havde haft? om Iliaden eller Odysseen var skrevet først? Også kejser Tiberius vilde vide, hvem der var Hekabes moder? hvad Achilleus blev kaldt blandt de unge piger? hvilke sange sirenerne plejede at synge? Fra Lilienthal citeres, at grammatikeren Nicanor skrev seks bøger om det grammatiske punktum, Messala Corvinus om bogstavet S og Martin Vogel om tyskernes bogstav B, for ikke at nævne en mand, som ofrede en hel tractat på ud-

talen af ordet Paracletus. Måske skulde også de stridigheder, som tidens bedste filologer, Bentley og Boyle, Küster og Perizonius, Clericus og Burman, fører mod hinanden, anføres blandt ligegyldigheder; de burde anvende deres kræfter på vanskeligere opgaver.

I næste række kommer de, der taler alle sprog – eller i hvert fald praler af det, som Joseph Scaliger, der roste sig af, at der ikke var eet eneste han ikke kunde. Mencke tænker her på Muhameds beskrivelse af den syvende himmels beboere, hvis indvånere hver havde 70.000 hoveder og lige så mange munde på hvert hoved, og i hver mund syv hundrede tunger, prisende gud på 70.000 sprog.

Et farligt folkefærd er dernæst talere og sofister, som vover at fremsætte meninger, der går imod alt, hvad der er almindelig antaget: at Troja aldrig er blevet erobret, Alexander den Store var en fej hund og den skønne Helene grim og vanskabt. De roser drukkenskab og skørlevned, lovpriser dumheden, sygdomme, fluer, lopper o.s.v. Fremdeles er der dem, der spiller komedie, når de taler. Mencke mindes en anekdote om Demosthenes, der blev spurgt, hvad der virkede stærkest i vel-talenheden, og svarede „skuespillet“ og gentog dette endnu to gange.

Historikere, der skriver store fyrsters levned og genealogi, forfalder ikke mindre til charlataneri, f.eks. ved at fylde historien med lange og kedelige taler for at efterligne Livius. Der er dem, der for at behage mæcener opdiger arkiver og manuskripter, fremdragne fra mærkelige steder. Der forekommer ligefrem falsknerier. Latterlige genealogier er det, når stamtavler for kejser Karl V, Jacob I af England og Sveriges konger føres tilbage til Adam.

I selvros overgås poeterne ikke af nogen, og herpå har Mencke herlige eksempler. Selveste Petrarca vilde ikke lavrbærkrones noget andet sted i Rom, end hvor kejseren var blevet kronet.

En speciel behandling får logikken og metafysikken, en arv fra middelalderens skolastik, som førtes videre af de lutherske universiteter. Man mærker den akademiske talers føling med tilhørerne, når han udråber: uha, hvor mange tåbeligheder finder vi der overalt. Han opregner alle de mange nytteløse og indholdsløse ordkampe de formalitatibus, hæccitatibus, quidditatibus, intentionibus, suppositionibus etc. (disse begreber kan ikke gengives på almenforståeligt dansk), og ved enden af remsen stønner han: jeg er ved at tabe vejret. Munterhed og bifald synes at kunne høres ud af de gulnede blade.

Fra disputaternes verden nævner han så intrikate spørgsmål som: Om gud i firmamentet hører under et eller andet prædicament? Om man skal sige Magister nostrandus eller noster Magistrandus? Hvilket

mirakel er det største, om en elefant bliver lige så lille som en loppe eller loppen bliver lige så stor som en elefant? Om en kimære, der svæver i det tomme rum, kan opæde overbegreberne? (Nogle af disse mærkelige spørgsmål kan genfindes i satirisk litteratur af ældre dato, men har været uundværlige, når der skulde gøres løjer med disputatserne⁸).

I denne forbindelse nævner Mencke „de uhyrer af ord, som er opfundet for at forskrække børn“, barbara, celarent, darapti, ferison o.l. Dem kender vi også fra Holberg. Man betegnede de forskellige former for logiske slutninger med bogstaver, f.eks. ba, da, ce, fe, og til styrkelse af hukommelsen lavede man disse besynderlige ord.

Mencke nævner, at hans fader i unge dage havde været så optaget af disputatsvæsenet, „dette vrøvl“, at han senere fortrød den tid, han havde spildt på det; Mencke fortæller dog om en knaldsucces, faderen havde haft som disputator.

Så tager Mencke matematikerne for. Han er ganske vist ikke kyndig i faget, men begrænser sig til aritmetikerne og astrologerne. De første søger at tælle alt, både stjernerne og småstenene ved stranden, og når vi kommer til kirken, sågar tallet på de slag, hvormed frelseren blev hudstrøget, og tornene på tornekrone. Nu har de en ny lærdom om nullet, således om en fjerdedel af nul. Man beskriver månens geografi med bjerge, skove, søer og floder, og man anbringer døde og levende mellem stjernerne. Astrologerne vil, for at opnå fortjeneste, udlede alle begivenheder af stjernerne. Særlig slemme er de astrologer, der driver en taskenspillerkunst som at opstille Christi horoskop.

Fysikerne anser intet for at være utilgængeligt for dem selv, men deres systemer er vilkårlige og strider mod hinanden. Hos lægerne er charlataneriet så indgroet, at det er vanskeligt at finde forskellen mellem hæderlige og studerede læger og „empirikerne“ (naturlæger). Juristerne er kaldt de ubestridte herskere over retten, men – som Cicero siger – hvilken værdighed kan der være i et så ubetydeligt fag? Nogle er ikke tilfreds med Justinianus og Tribonianus, men vilde have leveret et helt andet og bedre Corpus juris, hvis de havde kendt den så moderne og lovpriste naturret. Mencke fremfører det som en fejl hos visse jurister, at de i et enkelt spørgsmål kører op med hele litteraturen og læssevis af citater; allerede Erasmus fra Rotterdam er kritisk overfor disse Sisyfos'er, som forgæves ruller stenen op ad bjerget. Advokatvirksomhed har Aristoteles kaldt kunsten at lyve.

Endelig kommer Mencke til teologerne, som man må omgås med forsigtighed. Men der er jo dem, der hykler, dem som render rundt og tigger i alle mulige ynkelige klæder (munkene). Mencke minder om den

helgen, der besøgte skøger, naturligvis for at omvende dem. Visse prædikanter fortæller de rene ammetuehistorier, og navnlig skræmmer de den menige mand ved at opfinde jærtegn og varsler. Hvis disse så ikke går i opfyldelse, vil det snarest fremkalde atheisme. Mencke fortæller en historie om en italiener, der kaldte sig greve af Pompeii og særlig henvendte sig til præster om hjælp. En højere gejstlig E.S.R. havde anbefalet ham til sine tilhørere, også under hensyn til, at han skulde stamme ned fra den store Pompeius. En anset historiker C.F.F. afslørede svindelens, men E.S.R. fastholdt sin anbefaling under henvisning til Joh. evang. III, 12.

Første udgave slutter med de to programmer, der indbød til disse taler, „om bifaldsytringer for de lærde“ og „om magisterværdigheden, især i Leipzig“.

Angrebet på den afdøde superintendent E.S.R. sidst i den anden tale kunde ikke passere. Bogen blev forbudt af „Bücherkommission“ i Leipzig 6. maj 1715. Den har vel allerede været udsolgt, for den er ikke sjælden; jeg har selv for halvhundrede år siden købt den fra et antikvariat i Leipzig for 6 mark. I Lilienthals omtalte skrift citeres Gundling i et collegium: Was heist confisciren? Nichts anders als ein Buch, so vorhero nicht bekant oder æstimirt wurde, theur machen, og universitetshistorikeren Conring: Aner du ikke, hvor langt asken af brændte bøger spredes? For Mencke kan det måske have bragt pengetab at forlade sin svigerfader Gleditsch's forlag i Leipzig, men det bragte bogen et verdensnavn at blive udgivet i Amsterdam: 2. udgave 1715, 3. udgave 1716, 4. udgave 1727, 5. udgave 1747; i Italien er den optrykt i Lucca 1726 og senere. Bogen, hvis første udgave fyldte 154 s., er nu udvidet (3. udgave er på 253 sider) med „Variorum notis“, d.v.s. tilføjelser af forskellige, der har sendt forfatteren mere materiale; de opføres under fingerede navne, men i senere udgaver får vi at vide, hvem de er (se H. L. Menckens udgave s. 37). Den nævnte gejstliges forbogstaver E.S.R. er blevet ombyttet med „en fornem superintendent“.

En tysk oversættelse udkom 1716 i Halle uden forfatterens samtykke; allerede samme år udkom en af forfatteren godkendt tysk oversættelse i Leipzig; ny udgave sst. 1727. En fransk oversættelse, La Haye 1721, ved David Durand, der også ellers er kendt som skribent. Mencke udvider til stadighed notematerialet, bl.a. med oversætternes bemærkninger. Durand er på sine punkter selvstændig og tager i nogen grad afstand fra latterliggørelsen af barbara, celarent o.s.v., det er kun misbruget, der er latterlig. En hollandsk oversættelse udkom i Amsterdam 1738, optrykt 1739. En spansk oversættelse hindredes af den katolske gejstlig-

hed, men skal være kommet i Madrid 1787 eller 1788. En italiensk oversættelse kom i 1880 i 100 eksemplarer.

Bogen var altså en stor litterær succes. 15.12.1715 ønskede Leibniz Mencke tillykke med komplimenten: elegantissime. Den fik efterlignere f.eks.: Jo. Lætus: *Charlataneria Medicorum. In verständlich Teutsch gesetzt.* Freysingen 1717. (Anonym) *Charlatanerie der Buchhandlung.* Sachsenhausen 1732. J. L. Froereisen: *De Charlataneria Theologorum Oratio.* Argentorati 1737. Også en fortsættelse: (J. P. G. Büschel:) *Ueber die Charlatanerie der Gelehrten seit Mencken.* Leipzig 1791. Bogens betydning fremgår desuden af to bøger i Det kgl. Bibliotek: J. G. Büchner: *Schediasma historico-literarium de vitiorum inter eruditos occurrentium scriptoribus.* Lipsiæ 1718. (Om dem, der har skrevet om de lærdes fejl; både Lilienthal og Mencke er stærkt fremhævede.) Augusti Beyeri *Memoriae historico-criticae librorum rariorum. Accedunt Evangelii Cosmopolitani notae ad Joh. Burch. Menckenii De Charlataneria [!] Eruditorum Declamationes.* Dresdae et Lipsiae 1734. (Heri tilføjelser til Menckes bog.)

Så sent som i 1937 blev bogen endelig udgivet på engelsk af den kendte amerikanske skribent H. L. Mencken, en slægtning af Mencke, nedstammende fra en fætter til Otto Mencke, også professor i Leipzig. Denne oversættelse gengiver Menckes tekst, men uden noterne i margen og under teksten, men har til gengæld oplysende noter for nutidslæsere. Bogen indledes med en omhyggelig redegørelse for Menckes liv og personlighed og for alle udgaver og oversættelser. En nutidslæser, der ikke forstår latin, vil dog få en klarere forståelse af bogen ved at læse en af de gamle oversættelser på tysk, fransk eller hollandsk og dertil benytte H. L. Menckens indledning, der ganske savner oplysning om bogens litterære forudsætninger og dens forhold til de i fortalen nævnte kilder og overhovedet den samtidige satiriske latinlitteratur, som citeres i de mange noter hos Lilienthal og Mencke⁹).

At Menckes bog, der har gjort en sådan furor i det 18. århundrede, også må have været kendt og læst i Danmark, kan man dog gå ud fra, men den er meget lidt omtalt i litteraturen¹⁰). Først Georg Christensen giver i kommentaren til sin udgave af „Peder Paars“, 1925, s. 372, et par linier med omtale af den til forklaring af Holbergs citat af bogen.

Samme år skrev teaterhistorikeren dr. phil. Egill Rostrup i Gads danske Magasin, 649-65, en afhandling „En ny Holberg-Kilde“, hvormed han mente Menckes bog som en hovedkilde til Holberg. Med auto-didaktens begejstring overdrev han emnets betydning. Holberg nævner kun bogen en eneste gang, „Peder Paars“, 1. bog, 3. sang, v. 94,

note 1, som kilde til æmnet for disputatsen (jfr. ovenfor s. 115; Mencke, 1. udgave 48, 3. udgave 78). Rostrup mener, at Holberg har benyttet 3. udgave og derfra fået idéen til de pudsige noter med opdigtede kildeangivelser til Paarses historie. På en tid, da man vadede i lærde noter, behøvede Holberg ikke en sådan inspiration, og tanken må afvises, da der i virkeligheden ikke er nogen parallel mellem Menckes noter af en sædvanlig filologisk type og Holbergs „historiske“ kilder. Derimod har Rostrup fundet et citat af Mencke (1. udgave 75, 3. udgave 109), samme citat som ovf. s. 115, ifølge Mencke lånt fra Lilienthal, men som Holberg har taget fra Mencke. Citatet findes i Just Justesens „Betænkning over Peder Paarses Historie“ (Georg Christensens udgave af „Peder Paars“ 1949, 17).

Rostrup havde lånt af mig et bind, indeholdende 1) Mencke, 3. udgave, 2) Lilienthal: *De Machiavellismo literario, Regiomonti et Lipsiae 1713*, 3) samme: *De historia literaria certæ cujusdam gentis scribenda, Lipsiæ et Rostoch. 1710*, 4) Io. Clerici *De caussis pereuntium litterarum elegantiorum commentationes. Latine ed. Io. Henricus Kromayerus. Jenæ 1714*. (Denne bog er citeret i „Peder Paars“ 2. bog, 2. sang, note til v. 272). Hvis han havde givet sig tid til at gå videre i bindet, vilde han have forstået, at Mencke vel er en habil skribent og taler, men ikke særlig original (det er et samlerarbejde), og at Mencke – i hvert fald når han er ude om logica og metaphysica – kører op med gamle clichéer (er det ikke lidt charlataneria?). Rostrup kunde også have fået et og andet ud af Lilienthal, der f. eks. angriber pietisterne og giver den interessante oplysning, at der endnu i 1713 ikke måtte afviges fra Aristoteles ved Königsbergs universitet.

Men Rostrups referat af bogens indhold er læseværdigt for danske, der blot ønsker et kort begreb om bogen. Derimod indeholder hans gennemgang af kobberstikkene til de forskellige udgaver ifølge en kynisk teaterhistorikers dom nogen overvurdering af deres teaterhistoriske værdi.

Th. A. Müller: *Den unge Holberg, 1943*, 116–18, nævner kort Menckes bog, som han utvivlsomt har benyttet i originalsproget. Han karakteriserer den som bidsk, „men den mangler helt Holbergs Lune“. Han påpeger, at Mencke er „lidet forstående i sin Spot over Astronomernes Kort over Maanen og over nogle Englændere (d.v.s. Newton), som mener i alle Ting at have fundet en Tiltrækning“. Det samme kan siges om Menckes stilling til naturretten. Mencke er ingen reformator, men en repræsentant for samtidens bedste dannelse og sund fornuft. Müller tilføjer: „Bogen indeholder en Rigdom af Kendsgerninger til Forståelse

af Baggrunden for Holbergs Kritik af den gamle Videnskab“. Hertil kan vist alle slutte sig.

Derimod har dr. Alf Henriques i sin fortræffelige indledning til Ludvig Holberg: Baccalauprogram og Rektortale, 1961, 16, udtalt, at Holberg i 1720 befandt sig netop i, hvad man kunde kalde hans „Mencken-Periode“. Navneformen Mencken tyder på, at H.L.Menckens oversættelse er kilden. Det er unægtelig meget at gøre ud af en bog, Holberg citerer en eneste gang (og desuden afskriver en enkelt gang). Også Christian Falster citerer i „Amoenitates philologicae“ (II, 1731, 148) bogen een gang.

H.L.Menckens bog viser risikoen ved at tage en enkelt bog ud af dens historiske sammenhæng. Han tænker sig, at det er Napoleons bedrifter, der har fordrevet Charlataneria fra markedet. Nej, den hører til en ganske speciel latinsk litterær genre, stammende fra Erasmus fra Rotterdam, med satire og spot over den lærde verden. Genren døde ud med det 18. århundrede, da nationallitteraturerne overalt afløste latinen.

Holberg viser fremad, Mencke bliver stående i sin tids idéer, men han er en ganske fornøjelig mand at stifte bekendtskab med.

NOTER

¹⁾ Ludvig Holbergs Memoirer, Billeskov Jansens udgave, 1943, 29. – ²⁾ Ny kgl. Samling 2051 b, 4° (på latin). – ³⁾ Smst. 2050 b og 2052 b, 4°, begge afskrifter (på latin). Delvis aftrykt i Chr. Bruun: Frederik Rostgaard, I, 1870, 149, note. – Desuden ejer Det kgl. Bibliotek to breve fra Mencke: 15.5.1714 (på latin) til professor theol. Jo. Fabricius, Helmstädt. Thott 1232 4°, og 10.8.1727 (på tysk), til Polycarp Lyser jun., professor i forskellige fag i Helmstädt. Thott 1271, 4°. – ⁴⁾ Familienavnet er Mencke. Når det ofte fejlagtigt skrives Mencken, skyldes dette, at det latiniseredes Menckenius. – Om en renteskriver Mencke, der nævnes i et brev fra Christian VI til J.L.Holstein 28.9.1739 (H.F.Rørdam: Historiske Samlinger og Studier, II, 1896, 459), fordi han har fået en lussing af den tyske kammersekretær O.G.Pauli, har Rørdam ingen oplysning, således at slægtskab ikke kan påvises. – ⁵⁾ Breve fra Hans Gram, udg. af Herman Gram, 1907, 7. Der kendes intet andet om sagen, jfr. Werlauff: Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliotek, 2. udg. 1844, 104, note i. – ⁶⁾ Agnes-Hermine Hermes: Johann Burckhard Mencke und seine Zeit. Frankfurt a.M. 1934. Foruden denne disputats har Det kgl. Bibliotek en instruktiv afhandling af dr. phil. Richard Treitschke: Burkhard Mencke. Leipzig 1842. Derimod findes „Beiträge zur Geschichte der Familie Mencke“, Leipzig, ikke i Københavns biblioteker. – ⁷⁾ Friedrich Paulsen: Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium, Berlin 1902, 49–50. – ⁸⁾ Det er lykkedes mig at finde følgende om de enkelte spørgsmål: a) om gud i firmamentet etc. I humanisternes satire over Kölnerteologernes barbari, Epistolæ obscurorum virorum, 1515 ff. udg. af Ed. Böcking, I, Leipzig 1864, 1. bogs 46. brev (s. 71, l. 14): utrum deus sit in predicamento m. fl. spørgsmål; disse stammer ifølge Böckings kommentar fra Thomas Aquinas. b) Magister noster er den katolske betegnelse for magi-

ster (doctor) i teologi. Ifølge Böckings kommentar til det anførte værks 1. bogs 1. brev, hvor dette intrikate spørgsmål rejses, betyder magistrare i senere latin at gøre til magister, og deraf dannes regelret magistrandus, som endnu anvendes i Holland. Magister nostrandus er åbenbart munkelatin, som også Rabelais gør løjer med i sin bogkatalog „Librairie de Sainct Victor“ (Rabelais, éd. par P.L.Jacob, bibliophile. Paris 1840, 116–22): Chautcouillionis de magistro nostrandorum magistro nostratorumque beuuetis, libri octo gualantissimi. c) Elefanten og loppen er det ikke lykkedes mig at finde andetsteds. d) Spørgsmålet om kimæren findes også hos Rabelais i det nævnte katalog: *Questio subtilissima, utrum Chimera, in vacuo bombinans, possit comedere secundas intentiones?* – I Böckings nævnte udgave findes et bevaret satirisk vers: *Quæstio grammaticalis (I, 458, l. 31 ff.) Utrum Chimæra phantastica, / Sedens in arbore porphiriana, / Comedens genus et species, / Differentias et qualitates, / Per intentionem primam et secundam descendens, / Puncta indivisibilia absorbens / Sit a simplici sacerdote absolvenda / Vel ad magistrum hæreticæ pravitatis remittenda?* E.G.Happel: *Der akademische Roman*, Ulm 1690, 862, har begge disse persiflager sammen med adskillige andre. – ⁹⁾ Rigt stof om denne litteratur findes i følgende grupper i kataloget over Thotts bibliotek, VI, 1792, s. 326 ff. og s. 484 f.: *De eruditorum virtutibus et vitiis*, s. 329 f.: *De bellis inter eruditos*, s. 485 ff.: *De bellis et controversiis inter eruditos*. – ¹⁰⁾ F.L.Liebenberg oplyser til Holbergs citat af Menckes bog på anførte sted af „Peder Paars“: „Otto Mencke, tysk Lærd, meest bekjendt som Udgiver (fra 1682) af det navnkundige Leipzigske Maanedsskrift *Acta Eruditorum*.“ – Deraf har Magnus Favrholdt i sin disputats over „Peder Paars“, Montpellier 1926, 91, fået ud: „Charlataneria Eruditorum, par Mencke (Charlatanerie a été mis par le poète ironique pour Acta).“